

MÂTÜRİDÎ'DE KALBİN YARATILIŞ HİKMETİ

THE WISDOM OF THE CREATION OF HEART IN AL-MATURIDI

Osman ORAL¹

Öz

İmam Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre biyolojik kalp beden için çok önemli olduğu gibi ruhanî kalp de sağlıklı yaşayabilmesi için değerlidir. Kalp eylemlerinin sebep ve sonuçlarını iyi bir şekilde bilen, iyi ve güzel eylemlerle bulunursa hem dünyada hem de âhirette mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşayabilir. Dini-ahlâki yaşayışların merkezi "iman yatağı" olan ruhani kalp cebri/determinist görüşlerin aksine iyi-kötü hallerini kendi özgür iradesinin seçimiyle hazırlar, sorumluluğu üstlenir. Allah'ın kulundan istediği râzî olduğu kalp; selim, temiz, münip, sekine, ürperen ve mutmain kalp halleridir. Bu tür kalpler; Allah anılınca yani emirlerini yapmada yasaklarından kaçınmada sorumluluğunu bilir. İçindeki güzel inançlar, dışarıya sevgi, merhamet, hoşgörü ve güzellik olarak çıkar. Kalbin yaratılmasının hikmeti; ilimlerle güzellik, mutluluk, huzurlu yaşayabilme, Allah'ı isim, fiil ve sıfatlarıyla tanıma, onu sevmeye ve onun istediği şekilde kulluktur. İşlevsel aklı, hakikati sorgulamayı, ilmi, tefekkürü ve psikososyal eylemleri önemseyen Mâtürîdî'nin bu önerileri ve görüşleri, günümüz inanç ve ahlâki problemlere çözümler olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Kalp, Akıl, Yaratılış, Hikmet.

Abstract

According to Imam al-Maturidi (d. 333/944) the biological heart is very important for the body, and the spiritual heart is valuable for its healthy life. A person who knows the causes and consequences of heart actions well can live happily and peacefully both in the world and in the hereafter if he is found with good and beautiful actions. The spiritual heart, which is the center of religious-moral lives and the "bed of faith", prepares its good-bad states by the choice of its own free will, in contrast to the forced/determinist views, and takes responsibility. The heart that Allah desires from his servant and is pleased with is a natural, pure, munip (prepared to die), sekine (peaceful), trembling and happy heart. Such hearts know their responsibility when Allah is mentioned, that is, to avoid his prohibitions in doing his commandments. The beautiful beliefs within come out as love, compassion, tolerance and beauty. The wisdom of the creation of the heart is to be able to live beauty, happiness and peace with knowledge, to know Allah by his names, verbs and adjectives, to love him and to worship him as he wants. These suggestions and views of al-Maturidi, who cares about functional reason, questioning truth, science, contemplation and psychosocial actions, can also be seen as solutions to today's faith and moral problems.

Keywords: Al-Maturidi, Heart, Mind, Creation, Wisdom.

1. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.
osman-oral@hotmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-6403-5144>

Makale Türü   **Article Type**
Derleme   Review Article

Başvuru Tarihi/Apply Date
26.07.2019

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
18.06.2020

DOI
10.20875/makusobed.597481

Bu makaleye atf yapmak için:

Oral, O. (2021). Maturidi'de kalbin yaratılış hikmeti. *MAKU SOBED*, (33), 1-11. <https://doi.org/10.20875/makusobed.597481>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this study is to investigate and examine in a deskriptive manner the wisdom of the creation of the heart within the framework of his works “Kitab at-Tawhid” and “Ta’vilat al-Qur’an” in the special of al-Maturidi (d. 333/944), the founder of faith school named “Maturidism” or “Maturidiyye”, the great thinker who grew up in the Turkish-Islamic world, and his suggestions for solutions to kalam/theological and philosophical problems.

Research Questions

Why was the heart, one of the most important limbs of man, created? It is said that if the heart is good, man has good moral, if the heart is bad, man has bad moral. Then is it in one’s hands whether the heart is good or bad? Is it in man’s will that the heart be hardened and sealed? What are the views and theses of the Islamic scholar al-Maturidi on this subject? In addition to the organs of the body having the biological heart, such as the eye and ear, the heart of the soul is considered to have actions such as the eye, the hearing, the understanding and the reasoning. It is also debated whether the facts and states such as curtain, solidification, petrification, blinding and sealing of the heart are facts or metaphors. According to al-Maturidi, the causes and consequences of heart actions should be well known in accordance with the principle of “know your lord who knows his own structure” so that the heart can be used in accordance with the wisdom of creation and divine wisdom can be understood.

Literature Review

First, the conceptual framework of the heart and wisdom is examined. In addition to academic studies on this subject, classical lugats and dictionaries such as Ragıb Al-Isfehani’s “Al-Müfradat” and Ibn Manzur’s (d. 711/1311) “Lisan al-Arab” are also applied. On the other hand, the wisdom of the creation of the heart is applied to the works of al-Maturidi called “Kitab al-Tawhid” and “Ta’vilat al-Qur’an”. In order to evaluate the subject, works such as Hakim at-Tirmizi’s (d. 320/932) “Beyan al-Fark Beyn al-Sadri al-Kalb al-Fuad al-Lübb”, Haris al-Muhasibi’s (d. 243/857) “ar-Riaye”, az-Zemahsheri’s (d. 538/1144) “Al-Kashshaf” and al-Razi’s (d. 606/1210) “Mafatih al-Gayb”, “Kitab al-Nefs ar-Ruh ve Şarh Kavahuma” will also be applied.

Methodology

According to al-Maturidi, the concept of the creation wisdom of the heart is first examined with the title “the concept of heart and wisdom”. Later the subject is examined and evaluated with the titles “different states of the heart”, “function of the heart and the wisdom of creation; functional reason, faith-choice of blasphemy, love, mercy, regret, forgiveness, piety, awe, patience and gratitude” and results.

Results and Conclusions

According to Imam Maturidi, an important scholar of the Turkish-Islamic world, the biological heart is very important for the body, and the spiritual heart is valuable for its healthy life. A person who knows the causes and consequences of heart actions well can live happily and peacefully both in the world and in the hereafter if he is found with good and beautiful actions. The spiritual heart, which is the center of religious-moral lives and the “bed of faith”, prepares its good-bad states by the choice of its own free will, in contrast to the forced/determinist views, and takes responsibility. Allah creates all the states of the heart, good and evil. The heart deserves punishment for choosing evil, and reward for choosing good and beauty. It is important for a person to take all kinds of responsibility for his actions, material and spiritual. The heart that Allah desires from his servant and is pleased with is a naturel, pure, munip (prepared to die), sekine (peaceful), trembling and happy heart. Such hearts know their responsibility when Allah is mentioned, that is, to avoid his prohibitions in doing his commandments. The beautiful beliefs within come out as love, compassion, tolerance and beauty. He can evaluate his time, every state with beauty and useful psychosocial actions, and turn his world and the hereafter into heavens. The heart that believes and denies reflects as great a change in psychosocial life as the difference between the dead and the living. A person can live life happily and peacefully with a perception that can overcome difficulties and make more reasonable sense of events. The wisdom of the creation of the heart is to be able to live beauty, happiness and peace with knowledge, to know Allah by his names, verbs and adjectives, to love him and to worship him as he wants. Contrary to Mu’tezilah and philosophical views that say, “Allah does not create the states and actions of the bad heart”, Al-Maturidi argues that the heart prefers actions with free will and old age, and that Allah, who creates everything good and bad, creates both the actions of the heart and the power to perform these actions in the servant. It can be said that this situation is of great importance for the servant to take on all kinds of material and spiritual responsibility for his actions. These suggestions and opinions of al-Maturidi, who cares about functional reason, questioning truth, science, contemplation and psychosocial actions, can also offer solutions to today’s faith and moral problems.

1. GİRİŞ

Türk âlimi Mâtürîdî (ö. 333/944)'ye göre evrende her bir varlığın yaratılış hikmeti vardır. Yüce yaratıcının “Hakîm” ismi ve “Hikmet” adlı ezeli-ebedi sıfatı olduğundan evrende başıboş, abes hiçbir şey yaratılmamıştır. İnsan, akıl, kalp, duygu ve düşüncesiyle diğerlerinden farklı sosyal bir varlık olduğundan kalbi de bir hikmete göre yaratılmıştır. Kul kalp eylemlerinin sebep ve sonuçlarının ne olduğu “kendi öz yapısını tanıyan rabbini de tanır” ilkesi gereğince iyi bilmelidir ki kalbini yaratılış hikmetlerine uygun bir şekilde kullanabilsin. Dünya ve âhirette mutlu huzurlu yaşayabilsin. Kalp doğruyu güzeli yani hikmeti aramalı, isabetli olanı bulmaya çalışmalı, düşünmeli, akletmeli, ibretle sabretmeli ve şükretmelidir. Kalp iradesiyle yaratıcıyı tasdik ederse imâna, inkârı seçerse küfre girer. İmanlı kalp; genişlik ve rahatlık ile inkârcı kalp darlık sıkıntı ile nitelenir. Kalbî yetilerinden yararlanmadığı için sağır ve dilsiz, kalp işlevsizliğinden dolayı ölü gibidir (el-En'am 6/125; el-A'raf 7/200, 201). Biyolojik kalbin beden için önemi ne ise ruhanî kalbin insan için değeri hakkında “kalp iyi ve doğru düzgün olursa beden iyi, kötü olursa beden kötü olur” denilir (Mâtürîdî, 2005a, s.159, 208, 218, 364; 2005b, s. I/62, VIII/274, 275, X/309, XIV/93). Biyolojik kalbe sahip bedenin gözü, kulağı gibi organlarının yanında ruhun kalbinin de gözü, kulağı yani basireti, duyması, anlaması ve akletmesi gibi eylemlerinin olduğu kabul edilir. Kalbin perdelenme, katılaşıma, taşlaşma, körleşme ve mühürlenmesi gibi olgu ve hallerin hakikat veya mecaz olup olmadığı da tartışılır (Abdulcebbar, 2013, s. II/724; Râzî, 1981, s. II/54, 56).

Bu çalışmanın amacı, “Mâtürîdîlik” adlı itikâdî ekolün kurucusu Ebû Mansur el-Mâtürîdî özelinde kalbin yaratılış hikmetleri ile kelâmî-felsefî problemlere çözüm önerilerini onun “Kitabu't-tevhid” ve “Te'vilâtü'l-Kur'ân” eserleri çerçevesinde deskriptif tarzda incelemek ve değerlendirmektir.

2. KALP VE HİKMET KAVRAMI

2.1. Kalp

Farsça'da dil, derûn; Arapça'da hâtır, sadr olarak da zikredilen kalp; bir şeyin içini dışına, altını üstüne çevirme, dönüştürme demektir. Duyduğu, gördüğü, aklıyla tarttığı delillerle inanç ve kanaatini değiştirir. Bu değişim dönüşüm yetisinden dolayı “kalp” denilir, bir değişme ve değerlendirme merkezi kabul edilir. Kur'ân'da geçen anlama, kavrama, düşünme ve hakikatleri bilme anlamında fuad, sadr, lüb ve nûha kelimeleri de kalp ile aynı kategoride anlamlandırılır (İsfehânî, 1992, s. 312; İbn Manzur, 1994, s. I/43).

Kalp genelde iki şekilde anlaşılır. Biri, göğsün sol tarafında, çam kozalağına benzeyen, his ve duygu merkezi, damarlara kan akışını sağlayan ve insan organları arasında hareketli niteliği ile hayatî öneme sahip bir organ. Diğeri, melekî boyutu ve aynı zamanda, şuur, idrâk, akıl, irâde gücünün merkezi, sorumluluklar yüklenip ceza ve mükâfâtı olan, hidâyetle iman eden, dalâletle inkâr ve küfür karanlığında mühürlenmiş ruhanî bir latifedir (Gazâlî, 1974, s. I/138, III/25, 26, 132, 134). İmanın ve küfrün merkezi olan kalp iman nuru ile dolduğu ve ulviyete yöneldiğinde gönül, inkâra ve küfre yöneldiğinde ise süflî nefis denilir. Gönül veya yürek de denilen kalp kelimesiyle yakın anlamlı sadr, fuad ve lüb gibi kelimeler daha çok kalbin derunî, vicdanî ve gönül dünyasını öne çıkarır (Tirmizi, 1958, s. 70 vd; Râzî, 1981, s. VII/193, 194). Özetle kalp kelimesi, bedensel niteliklerinin ötesinde ruh, akıl, vicdan, bilgi, kavrayış, irade, niyet, duygular, manevî yapı ve yetenekleri bir bütün olarak ifade eden geniş kapsamlı bir kavramdır.

2.2. Hikmet

Arapça “h-k-m”den, ihkâm, hüküm, kapsamlı, yararlı bilgi, gizli neden, bilgelik demek olan hikmet bir isim olarak âdilâne yargıda bulunma, bilme, anlama, zulümden alıkoyma ve sakındırma mânalarına gelir. İnsanı zulümden, cehâletten alıkoyan bir özelliktir (İbn Manzur, 1994, s. III/345). Mâtürîdî zıddı cehâlet ve sefeh olan hikmeti “her şeyi yerli yerine koymada isabetli olmak ve her hak sahibine hakkını verip kimsenin hakkını yememek, her şeyi yerli yerine koymak” diye tanımlar. Allah'ın el-Hakîm ismi Hikmet sıfatı ile varlıkları en mükemmel sağlam tarzda bilip yaratmasıdır. Hükümün, Allah'a âit oluşunu ve hükümlerinde kararlarında dâima hikmet ve adâlet sahibi olmasıdır (Mâtürîdî, 2005a, s. 37, 176, 248; 2005b, s. I/246, 273; II/188, 189).

Hikmet ile felsefe aynı anlamda kullanılır (Kindi, 1998, s. 5, 6; İbn Miskeveyh, 1983, s. 24). Dini hükümlerin anlaşılması, yeni ortaya çıkabilecek olaylara illet, sebep bulunarak fikhedilmesi faaliyeti, hükümün konuluş amacı, hükümle sağlanmak istenen maslahat hikmet olduğu gibi kulla ilgili hükümlerin amaç ve gayesini kavramak ve bu hükümleri eylem olarak yerine getirmek de hikmettir (Mâtürîdî, 2005a, s.150; 2005b, s. I/246, 273; II/188).

Özetle hikmet kelimesi, ilim, sağlamlık, adâlet, söz ve fiilde isabet, her şeyi yerli yerine koyma anlamında olup zıddı sefeh, abes ve cehâlettir. Olayların arka planı, varlıkların yaratılış amacı ve gayesi de hikmet kavramı ile ifade edilir.

3. KALBİN DEĞİŞİK HALLERİ

Kur'ân'da kalbin değişik durum ve eylemleri anlatılır. Riya, kibir, nifak, küfür, haset gibi olumsuz davranış eylemleri kalpte ortaya çıktığı gibi, ihlâs, niyet, tevazu, takvâ, tövbe, sabır, şükür, sevgi ve rıza vb. haller de kalpte oluşur. İdrâk ve anlayışın gerçekleştiği merkez olan kalp; onaylama ile inkarın, sevgi ile nefretin iyiliklerle kötülüklerin mücadele mekanıdır. Kalbin olumlu-olumsuz hal ve tavırları şu şekildedir.

3.1. Kalbin Olumsuz Halleri

Kur'ân'da zikredilen galiz, zeyğ, gafil, taş, perdeli, maraz, kilitli ve mühürlü kalp halleri ister hakikî ister mecazî olsun Mâtürîdî'ye göre kalbin özgür irade ile seçtiği eylemler sonucudur. Galiz kalp; uzaklaştıran, nefret uyandıran kaba haldir. Zeğy kalbe haktan ayrılmak isteyen, şüphe ve tereddüt içindeki kalpler anlamı da verilir, bozgunculuk, fitne ve ayrılık çıkaranların kalp halini de anlatır. Gâfil kalp kötü heves ve arzularına uymuş, akletmeyen dünyayı da ahireti de unutan işi gücü aşırılık olan kalp halidir (Kehf 18/28). Allah inatla gördüğü, duyduğu olaylardan ders almayan kalbi katılık ve aşırı derecede sertlikleri açısından taşa benzetir (el-Bakara 2/74). Taş kalp ölü gibi imkan ve yeteneklerine rağmen kendi de dâhil hiç kimseye fayda sağlamadığı kalp halini anlatır (Mâtürîdî, 2005b, s. I/161, II/242, 245, 457, IX/50; Oral, 2020, ss. 505-510).

Gulf, ekinne, sedd ve işâ terimleriyle ifade edilen kilitli kalp, tefekkür ve istidlâli iradî, şuurlu olarak terketmenin bir sonucu olarak kalbe siyah bir kılıf ve perde çekilmesidir (el-Bakara 2/88; el-Fussilet 41/5). “Reyn”, günah, kir ve pasla kalbin örtülmesidir (el-Mutaffifin 83/14). Kalbin yaratılış hikmeti tefekkür, sevgi, merhamet gibi manevî arınmadan uzak, bir anlamda aklın işlevini yitirmesi sonucu ortaya çıkan bir pasif eylem olan “râne” ise kalp mühürlenmesine giden süreçtir. Kılıflı, perdeli, örtülü kalp; ilâhî hikmet ve hakikatleri bilmelerine rağmen, sırf inat, kibir ve konum endişesiyle bilinçli hidayeti reddedip kabul etmeyen kalp halidir (Mâtürîdî, 2005b, s. I/174-5, V/334, XIII/105).

“Maraz kalp” (el-Bakara 2/10; Ahzâb 33/32), işlevini gereği gibi yerine getirmesine engel münafığın hastalıklı gönül hali, hikmete ters düşen duygular içinde, ölüyle diri arasındaki gibidir. Ölü kalp kafirin (mühürlenmiş), diri kalp mü'minin (selim, münib, temiz, mutmain), maraz (hastalıklı) kalp münafığındır. Tereddütler içinde gelgit haldeki maraz kalbin alametleri; yalancılık, vefasızlık, aldatma, dünyevî sıkıntı korkular ve endişelerle haktan yüz çevirme, rahatlığa düşkünlük, ümitsizlik, nefsanî ve şehvî arzulara akletmeden gâflet halinde aşırı değer verme olarak sıralanır (Mâtürîdî, 2005b, s. I/36, XI/339). Kur'ân'da geçen ‘tab-ı kalb’ ve ‘hatm-ı kalp’ kelimeleri kalbin mühürlenme sürecini anlatır. Bununla ilgili “işfâl” (duyarsız nasipsiz hale getirme), “izâga” (saptırma), “sadd” (hak yoldan saptırma), “sarf” (hak yoldan çevirme) gibi kavramlar ve “ca'l” yardımcı fiiliyle kullanılan “kasv, kasâve” (kalbi sertleştirme), “hicâb” (gözlere perde çekme), “vakr” (kulakları duymaz hale getirme) gibi kelimeler de geçer. İnkârcı kalp, hak ve hakikate duyarsız olduğundan anlama ve idrâkte sanki mühürlenmişçesine anlayışsız ve düşüncesiz kalbe benzetilir (Zemahşerî, 2017, s. I/164, 172; Râzî, 1968, s. 78 vd). Kalp; Allah'ın emrine uyup hikmetleri kabul etseydi kazanacaktı. Fakat nefsanî istek ve arzular engel olduğundan “ölü iken dirilttiğimiz kimse karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkmayacak kimse gibi olur mu?” (el-En'am 6/122) ifadesindeki gibi zulumat/karanlıklar içindeki mühürlü kalp sahibini canlandırıp aydınlığa çıkartamaz (Mâtürîdî, 2005b, s. I/309, VI/8, 9, IX/391, XIII/335, 408). Olumsuz kalp hallerinin ucb, riya, hırs, tamah, haset, gazab, şehvet, mal yığma ve toplama sevgisi, yeme-içme için yaşama yani tokluk, acelecilik, cehalet, fisk, cimrilik, taassup gibi belirtileri de vardır (Attar, 1984, s. 61; Kuşeyrî, 1970, s. I/72). Kur'ân'da galiz, zeyğ, gafil, taş, perdeli, maraz, kilitli ve mühürlü gibi olumsuz kalp hallerinin zikredilmesi, kalbin aynı hataya düşmemesi için âdil hakîm yaratıcının uyarıcı ve hidayet hikmetine yönelik zikredildiği de söylenebilir.

3.2. Kalbin Olumlu Halleri

Allah'ın rızasına uygun olan ve kulundan istediği temiz, selim/doğal, münib, sekine ve mutmain olmuş kalp tutum ve halleridir. Yani inkar, şirk, kibir, gurur, kıskançlık, kin, öfke, riya, cimrilik gibi kalbî hastalık ve nefsanî tutkularından kurtulmuş, akli melekelerini yaratılış hikmetlerine uygun bir şekilde kullanıp kalbe yetkinlik, erdemli, güzel hasletleri kazandırmasıdır. Bunlar “Allah'a selim bir kalple gidilebilecek” (eş-Şuara 26/89); “Görmediği halde Rahmân'a saygı duyan münib bir kalp” (Kaf 50/33) ifadelerindeki gibi iyilikleri yerine getiren kötülüklerden de kaçınan, şirkten uzak tevhid ve takvâ üzere olan kalp halleridir. Ya da kalbin âfetlerinden ve günahlardan uzak, Rabbine karşı ihlâs ile dolu, orada Allah'tan başkasına yer

verilmeyip pay ayrılmayan, çocuklar ve iktisadi çıkar kaygısından arınmış, nefsânî içgüdü ve dürtülerden, zaaf ve hastalıklardan kurtulmuş kalplerdir. Bu tür kalpler, kendisini hastalandırmadığı gibi başka kalpleri de hastalığa itmez. Kendi gözlerini şehvî ve haram bakışlardan korur, kulaklarını ruhani dünyasını bozacak şeyleri duymaktan sakındırır, haset, kin, düşmanlık, nefret ve kargaşaya yol açmadan diğer kalpleri de koruyanlardır (Mâtürîdî, 2005b, s. I/145, X/309, XI/375, 376).

Yaratıcının rızası doğrultusunda olan kulundan razı olarak istediği temiz, selim, münib, mutmain ve sekine kalp tutum ve hallerine özetle kalbin yaratılış hikmetleri de denilebilir.

4. KALBİN İŞLEVİ VE YARATILIŞ HİKMETİ

4.1. İşlevsel Akıl

Mâtürîdî'ye göre kalbin yaratılış hikmetlerinden biri kalbin emrinde olan en aziz şey aklın işlevsel hale gelmesi duyu organlarıyla hissedemediği şeyleri algılaması, olayları, hikmetleri fark etmesi ve kalbin onaylamasına yardımındır. Kur'ân akıllarını kullananların dünya ve âhiret azabından kurtulacağını belirtir, bizzat akılı kullanmaya ve düşünme eylemini gerçekleştirme işlemine büyük değer verir (ez-Zümer 39/18; el-Mülk 67/10). Lüb (ulu'l-elbab), nuhâ, hicr, fehm, hikmet, ebsâr, tedebbür, rüşd ve kalp kelimeleri de işlevsel akıl anlamındadır (Mâtürîdî, 2005b, s. II/23, VIII/161, IX/391, XI/273).

Mâtürîdî felsefesine göre insana verilmiş olan bütün duygular ve imkânlar, bir yönüyle Allah'ın isim, sıfatlarını tanımak yaratılış hikmetlerini idrâk için olmalıdır. Akılı kullanıp istidlâl yeteneğine sahip kalp, kâinattaki hikmetleri ve yaratıcıyı kanıtlayan delilleri görme, duyma, bilme ve içselleştirme ile organlara psikososyal aktiviler yaptırarak mükelleftir. Şâyet kalp, akıl gibi yetilerini ilim ve hikmet için gayret göstermez abes işlerle uğraşırlarsa sorumlu olur. Akılı işlevsel hale getirmeyen eşyanın hakikat ve hikmetini kavramaya çalışmazsa belki hayvandan daha aşağı olabilir (el-Bakara 2/7; el-A'raf 7/179). Yeme, içme ve şehvette nefesine hâkim olmayan kalp sabretmez ve şükretmezse cezasını da çeker (Mâtürîdî, 2005a, s. 9, 11, 160, 223, 356; 2005b, s. II/23, VI/119, VIII/274, XV/316).

Aklın işlevselliği ile özgür iradeyi dışladığı için inanç konularında cehâleti ve taklidi kabul etmeyen Mâtürîdî, dini metinleri yorumlamada akılı ve bilimi öne çıkarır (Özcan, 1993, s. 77, 198; Oral, 2018, s. 23). Diğer yandan akıl, her şeyden üstün görülür, tek ölçü ve hâkim kabul edilirse (deist türü anlayışlarda olduğu gibi) bu şekilde çeşitli etkenler karşısında akıl kalbi yanlışlara meylettirebilir. Akıl yaratılış hikmetine uygun ölçülü tarzda vahyin kılavuzluğunda kullanırsa, akıl, sahibini hakikati keşfe, dünya âhiret mutluluğuna iletir (Mâtürîdî, 2005a, s. 4, 5, 10, 254; 2005b, s. II/23, V/367, 369).

Kalbin yaratılış hikmetlerinden biri kalbin merkezinde olan aklın duyu organlarıyla hissedemediği şeyleri algılaması, olayları ve hikmetleri fark etmesi kulak ve gözden gelen bilgileri ayırd etmek suretiyle kalbin onayı veya reddine yardım etmesidir. Akılı dışlayan veya ikinci plana iten dini akım ve anlayışların aksine Mâtürîdî'nin bu tezi aklın işlevselliği ile aklî verilere değer veren kelâmî felsefî anlayışların aklın işlevsel olması gerektiği görüşlerine uygunluk arzettiği de söylenebilir.

4.2. İman ve Küfür Seçimi

Mâtürîdî'ye göre kalbin yaratılış hikmetlerinden biri de kalbin küfür yerine özgür iradeyle imanı tercihtir. Kalpte “tasdik” veya “reddetme” yani hak, hikmet ve delilleri bilinçli olarak kabul, tasdik/imân veya reddetme tekzip/yalanlama küfürdür. Küfrün de imanın da bir kalp işi olduğunu, zorlamayla kalbî eylem olamayacağını, insanın en özgür organının kalp olduğunu belirten Mâtürîdî, kalbi etkileyen başkası değil sadece onun kendisidir, kalp küfre zorlansa dil ile küfrü ifade etse kalbi imanla olsa kafir olmaz, ancak kalbi küfrü seçer ve tatmin olursa kafir sayılır, der. Güzel, hayır, hidayet vesilesi ve süs olan imân; Peygamberlerin Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen ve zarûrât-ı diniyye, usulu'd-din, İslâm'ın esasları ve hükümlerinin doğru ve gerçek olduğuna gönülden tereddütsüz inanmak; küfür ise ilahi hikmet ve hakikatleri bile bile kalben bilinçli bir şekilde gizleme, örtme, redd ve tekziptir. Kalbine (sadr) iman ve İslâm'ın girmesiyle (ez-Zümer 39/22) bütün organları aydınlandığı yani işlevsel hale dönüştürdüğü gibi küfür de karanlıklar içinde kalp ve organların işlevini sonlandırır. Küfrün karanlığı gönlün nurunu örttüğünde iyi ve güzel bir şey görülmez, işitmez, ibret alınmaz ve hakkı söyleyemez. Hakikî imanın nuru ise kalbi gördürür, gönüle güzellikleri yerleştirir, hak ile batılı, iyi ile kötüyü ayırır, sahte ile kesin kanıtları, ayetleri anlar hale gelir (Mâtürîdî, 2005a, s. 425, 623; 2005b, s. II/161, III/28, IV/164, VI/193, VII/114, IX/78, 106).

Kur'ân'da geçen cahd (bilerek inkâr), işrâk (ortaklık) ve tekzîp (yalanlamak) kavramları da kalbin küfrü özgür iradesiyle seçimini anlatır. Tuğyân (haddi aşma ve azma), zulm (haksızlık, yersiz hareket), ism

(günâh) ve fisk (hak yoldan ayrılma) kavramları da küfür karanlığındaki kalbî eylemleri ifade ederler. “Rabbi inkâr edenlerin eylemleri fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıkları hiçbir şeyin yararını görmezler” (İbrahim 14/18) denilmesini Mâtürîdî, karanlığın kaynağı küfür, kalbin ve bütün organların işlevini sonlandırıp faydasız sonuca götürür, küfür karanlığındaki şirk, riya, nifak, kıskançlık gibi duygular kalbî karanlıklarda bırakır, gaflet içinde kalan işlevsiz aklın da faydasını göremez şeklinde te’vil eder (Mâtürîdî, 2005a, s. 334, 337, 343, 353, 551; 2005b, s. VII/479; Oral, 2018, s. 202).

Mâtürîdî düşüncesinde kalbin imân ve küfrü seçmesinin ve kalpte bu olguların yaratılmasının hikmeti sınama olmalıdır. İmânı tasdik eden selim, münip, temiz, ürperen ve mutmain kalp imtihanı kazanır, dünya ve âhirette huzuru yakalar. Küfrü kabul eden galiz, taş, perdeli, maraz ve mühürlenmiş kalp de hem dünyada hem âhirette sıkıntı, stress ve azap içinde kalır. Kalpteki iman, kabul-tasdik, itaat-teslimiyet güven ve sevgi bağı ile kemale erer. İman eden kalp ile imân etmeyen kalp, sanki ölüyle diri arasındaki fark kadar psikososyal büyük bir farkı yansıttığını belirten Mâtürîdî’ye göre hak ve hakikatin kabulü ölü değil diri kalp için olmalıdır (Yasin 36/70). Ölünün özgür irâdeyle içten tövbe imkânı yokken dirinin ise bu kalbî imkânı vardır (Mâtürîdî, 2005a, s. 425; 2005b, s. IX/78, XVII/232, 233).

Kalbin yaratılış hikmetlerinden biri de akletmesi ve özgür irâdesini kullanması ile imân veya inkârın seçimi olduğu söylenebilir. Eğer bu imân veya inkâr şeklindeki yöneliş veya seçim isteksizlik ve zorlamayla olduğunda (icbar) kalp eylemi olamayacağından Allah katında geçerli değildir. Diğer yönüyle isteksizlik ve zorlama ile kalp ve uzuvların uyumu olmadığından kişiye psikososyal zararı da olabilecektir. İnsanın ruh-beden yönünden sıhhatli, mutlu ve huzurlu olabilmesinin yolu iç-dış uyumunun düzenli olmasıyla mümkündür. Diğer organlara göre insanın en özgür organının kalp olması, zorlama, isteksizlikle imân ve inkârın geçerli olmamasını da gerektirir. Mâtürîdî’nin bu tezi kalbin tasdiği sonucu oluşan imân ile özgür irâdenin değeri ile yaptığı fiillerin sorumluluğunu kulun kendisinde olmasına yönelik olduğu da söylenebilir.

4.3. Sevgi ve Merhamet

Mâtürîdî’ye göre kalbin yaratılış hikmetlerinden biri Yaratıcı’ı sevmek, yarattıklarını da O’nun hatırına sevmek ve onlara merhamet göstermektir. Yani kalpte sevgi, merhamet, acıma ve affi canlı tutmaktır. Varlıkları sevmeyen ve acımayan kalpte imânın eksikliği sözkonusudur. Sevgi duygusu hem kalp hem de uzuvlar için önemli bir faktör belki de sevgi evrenin yaratılış sebebidir (Kindî, 1998, s. 7; Fârâbî, 1987, s. 143; İbn Miskeveyh, 1985, s. 111). Sevgi en nihai makam ve en yüksek değer olarak görülür; rıza, şevk ve üns gibi hal ve eylemler kalpten sevgi sonucunda gelir (Gazâlî, 1974, s. IV/531). Sevginin Allah’a ve insana nisbeti (el-Mâide 5/54), salih (güzel, iyi ve yararlı) davranışlar yapan iman olan kalplerde sevgi yaratılması (Meryem 19/96) Rahman Allah’ın sınırsız merhametli olmasındandır. Mâtürîdî kalpte Allah sevgisi yani imân olduğunda insanların farklı düşünce ve davranışların hoşgörüyü karşılanması, Allah’ın insanı farklı düşünce ve kabiliyette yaratmasına hoşgörü ve saygı duyulmasını da gerektirir, diyerek dini ve ilmi taassup yapılmamasını önerir. Çünkü insanlar, mezhep, din bakımından kardeş olmasalar da soy sop itibarıyla kardeş olmaktadır (Mâtürîdî, 2005b, s. II/159, 455, VI/344, 403, VIII/111). Bu düşünce insanın kalpteki duygu ve düşüncesinin önemli şahsiyet olarak değerli oluşunun da bir göstergesi sayılabilir.

Kalbin Allah’tan gayrı varlıkları ilah sever gibi sevgi göstermesi yerilir ve “imân eden kalbin Allah’a sevgisi her şeyden daha ileri ve daha kuvvetli” (el-Bakara 2/165) denilir. Aşırıya kaçan sevgi adaleti, dengeyi sarsar, akli da bozar, dolayısıyla bâtılı gerçek gibi gösterir (Muhasibi, 2006, s. 226). Mâtürîdî’de Tanrı’dan başka yaratılmış varlıkları ilah statüsünde sevmek gönülü hastalandırır, kalbin hastalanması, perdelenmesi, kararması ve mühürlenmesine yol açar. İmân eden kalbin yüce Allah’ı her şeyden daha kuvvetli bir sevmesiyle huzur, mutluluk yani itmi’nana ulaşır. Kin ve nefret dolu hastalıklı kalpleri sevgiye döndürmenin yolu kötülüğü iyilikle savmayı ve hata, kusurları affedebilmeyi (Âl-i İmran 3/159; el-Fussilet 41/34) kalben yapabilmektir (Mâtürîdî, 2005b, s. I/301, 302, II/457, XIII/133, 134).

İmânlı kalp, sevme, acıma ve yardımda bir vücuda benzetilir. Vücudun bir organı hasta olduğunda diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulması gibidir. Mâtürîdî’ye göre fert ve toplumsal hayatta merhamet, duyarlılık kalbin yaratılış hikmetidir. Duyarsız gafil kalbin hastalanma ve mühürlenme tehlikesi vardır. Duyarsızlık, kalbî hislerin ölmesi gibi olduğu (et-Tövbe 9/87, 93) belirtilir. Dolayısıyla kalbin yaratılış hikmeti Allah’ı, hükümlerini, yarattıklarını, O’nun hatırına sevmek, aşkı diri tutmaktır (Mâtürîdî, 2005b, s. VI/428, 434).

Allah’a olan bu sevgi sahibi kalbin O’nun rızası doğrultusunda eylemlerde bulunması, O’nun nehyettiklerinden kaçınması arzu edilen bir durumdur. Bu kalbî hali irdeleyen Mâtürîdî’nin bütün görüşlerine

değer verdiği âlim İmâm-ı A'zam Ebu Hanife (ö. 150/767) "Eğer Allah, mü'mine her şeyden daha sevimli ise niçin mü'min O'na isyan ediyor? Seven sevdiğinin emrine isyan eder mi?" sorusuna şöyle cevap verir;

"Çocuk babasını sever, fakat bazen de ona âsi olur. Mü'min de böyledir, her ne kadar isyan etse de, Allah ona her şeyden daha sevgilidir. Şehvet, zahir ve galiptir, bir çok şiddetli arzular, duygular üstün geldiği için, mü'min Allahâ âsi olur. Bir sultanın işini yapan vazifeli kimse, işini terkederse karşılığında çeşitli işkenceler görür. Fakat serbest bırakılınca eğer gücü yeterse işine döner. Kadın doğum esnasında en büyük sıkıntılarla karşılaştığı halde aradan zaman geçip iyi olunca çocuk istemesi bunun örneğidir (Ebu Hanife, 2011, s.18)".

Allah'a imânî sürekli hale getiren işte bu sevgi ve merhamet bağı olduğu söylenebilir. Kalbin yaratılış hikmetlerinden biri Yaratıcı'ı sevmek, yarattıklarını da onun hatırına sevmek ve onlara merhamet göstermektir. Bu sevgi ve merhamet temelinde yaptığı hata ve kötülüklerden sonra pişmanlık duymak, hem kendisini hem de başkalarını affedebilmek de kalbin yaratılış hikmetleri arasındadır.

4.4. Pişmanlık ve Affetme

Mâtürîdî'ye göre kalbin yaratılış hikmetlerinden biri de hata ve yanlış hallerden sonra kalbin pişman olup tövbe etmesi, hem kendi hem de başkalarının hata ve kusurlarını da affedebilme erdemini göstermesidir. Bu kalbin hastalıklı halden kurtulup yaratılış hikmetine dönüş iradesi, tezkiye ve kalbi yeniden formatlama olduğu gibi nedâmet duyan kalbin geçmişte işlediği kötü eylemleri Gafur (bağışlayan) ve Rahîm (acıyan merhamet eden) Allah'ın iyi hallere dönüştürdüğü bilincidir (el-Furkan 25/70). Kibirle yanlış kıyas yapanların ilkinin İblis olduğu kanaatini taşıyan Mâtürîdî, "insan şeytanın vesvese, unutturma ve günahı süslü göstermesine karşı aklını kullanarak gafletten uyanık olmalı ki dünya sınavını kazanabilsin" der. Bu konuda örnek olan nebilerin hata ve günahattan sonra kalbi pişmanlıkla tövbe ettiklerini belirtir. Kişiyi günaha sevkeden nefsanî arzu, gaflet, şiddetli öfke, tarafgirlik, ümitsizlik gibi psikolojik faktörleri de sıralar. Mâtürîdî, kalbinde imânî olmasına rağmen günâhkârın cehennemde ebedî kalacağı türü Mu'tezile ve Hâricî görüşleri Zilzâl sûresinin 7. âyetine istinâden kabul etmez. Kalbî eylem öfke ânında sabretme ve affetme kalpte sevgiyi oluşturan erdemli bir davranıştır (eş-Şura 42/37, 43). Güzel söz ve arkasından da bağışlama sadakadan daha hayırlıdır (el-Bakara 2/263). Affetmek ve hoşgörülü olmak imânî kalbin yapması arzulan eylemdir (Âl-i İmrân 3/133, 134; el-Araf 7/99; en-Nur 24/22). Allah'ın sevgisine nâil olmak isteyenler kalbin yaratılış hikmetine uygun eylemler sergilemeli, Allah hata ve günâhları mağfret ettiği gibi (eş-Şura 42/25) affetmelidirler (Mâtürîdî, 2005a, s. 518, 522, 525, 541; 2005b, s. I/98, 99, 245, IV/92, XV/223).

Kalp özgür iradesini küfür, şirk, isyan gibi eylemlere yönlendirip, güvensizlik, saygısızlık, kırıncılık, isyan, yalan, korku, sabırsızlık türü psikososyal fiilleri fert ve toplum hayatında işledikten sonra katılaştıran ve kararlı kalbini tövbe yoluyla temizleyebilir. Hem fert hem de sosyal hayatta günah türü fiilleri işledikten sonra birey, eğer suçluluk duygusu, pişman olup utanma, kalbî içsel kınama, huzursuzluk hissi, yaptığı eylemi hatırladıkça kalben daralma ve sıkışma, arınma ve kurtuluş arayışı, sonunda da inanç ve değerlerle barışık ve uyumlu olma isteği gibi irâdî ve kalbî haller yaşarsa tövbe eylemi psikolojik gerçekleşir. Bu süreçte kişinin yaşadığı kalbî içsel süreçler onun Allah-kul ilişkisinde önem taşır. Tövbede kişi kalbî ile aşkın varlık arasındaki ruhsal iletişimi aracısız bizzat kendisi kurar. Bu kalbî hal sevgi olarak gerçekleşir. Mâtürîdî, sıhhati bozan kin, nefret ve kıskançlığın kalpte uzun süre kalmaması gerektiğini "Rabbimiz! Kalplerimizde iman edenlere karşı güllen/kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma!" (el-Haşr 59/10) duâsıyla delillendirir, haksızlık ve zulme uğrayanların zâlîme bedduâya izin verildiğini (en-Nisa 4/148) ama af yolunu tercihin ise daha faziletli olduğunu belirtir. Pişmanlığın ve affetmenin sözle değil de gönülden yapılmasının kalpte iman sabit kalması hem de kalbin sıhhati için önemine de işaret kabul eder (Mâtürîdî, 2005b, s. IV/91, XIV/98).

Kalbin nasuh/samimi/içten nedâmeti ile tövbe edip kalbî halini düzeltince kalbi bütün olumsuz hal ve sonuçlarının ortadan kalktığı da söylenebilir. Dolayısıyla kalbin yaratılış hikmetlerinden biri, kalbin sağlıklı ve temiz kalabilmesi için hatalardan sonra pişmanî nâdim olması, kin, nefret, haset, hiddet, intikam gibi halleri kontrol altına alıp nedâmet halinde hem kendinin hem de başkalarının hata ve kusurlarını affedebilme erdemini göstermesidir. Mâtürîdî'nin bu düşüncesi muhtemelen kulun kendi imânîni korumaya yönelik olduğu gibi kalbin selim, münip, temiz, ürperen ve mutmain gibi takvâ ve huşu hallerine dönüşmesine de yönelik olmalıdır. Allah'ın kulundan istediği, onun razı olduğu eylemleri içtenlikle yapan kalp halleridir.

4.5. Takvâ ve Huşu

Mâtürîdî'de kalbin takvâ ve huşu eylemlerini göstermesi yaratılış hikmetlerindedir. Bilinci sürekli açık tutma olan takvâ, her çeşit münkerlere, kötülüklere son verme, ilahi emir ve tavsiyelerine uyma, haram,

yasak ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen hassasiyet, ilahi hükümlere itaat ve muhalefet etmeyi de terktir. Dolayısıyla takvâ, görev ve sorumluluğun adil bir şekilde ifasına yardım edici psikososyal bir faktör kabul edilir. Diğer bir şekilde de takvâ, münker, yerilen, yasaklanan her türlü eylemlerden uzaklaşmada veya ilahi emirleri yerine getirememesi endişesidir (Muhâsibi, 2005, s. 45). Kalp üç yolla takvâyâ ulaşabilir; Biri; Allah'ın yüceliğini celâlini hatırlamak. Bu kalbi hal Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefeti gemler, âcizliğini hatırlatıp gurur ve kibre girmesini önler, kalbi diri tutar. İkincisi; Allah'ın lütfu, nimet ve ihsânını hatırlamak; bu da Allah'tan hayâ ederek yasakları yapmasını engeller, kalp hastalığı, perdelenme, körleşip taşlaşma ve mühürlenmeden kalbi kurtarır. Üçüncüsü de emirlere uyulmadığı yasaklarına karşı gelindiğinde, işlendiğinde Allah'ın intikamı ve azâbını hatırlamak; kalp bu şekilde Allah'ın azâbı ve intikâmından sakınır. Mâtürîdî'ye göre imân ve İslâm nefsi Allah'a teslim etmektir. İmân etmek görünen âlemden hareketle gayb âlemine delil getirmekle olur. Bu da duyu ve duyguları, nefsini ikna etmenin adıdır. Allah "kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecek onlardır" (el-Haşr 59/9) demektedir. Kişinin nefis terbiyesi ve alışkanlık kazanmakla bütün durumlarda sabırlı, tahammüllü ve usanmayan bir karakter kazanması mümkündür. Allah insanoğluna nefsini terbiye etmesini ve emrettiklerinin tümünü yapmaya ve yasak ettiklerinden kaçınmaya kendisini alıştırmamasını emretmektedir. Böylece kalp itaate ve münkerden kaçınmaya alışır. Takvâlî kalp bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcar, öfkelerini yener, hataları affeder. Yine o hata veya günah yaptığında Allah'ı hatırlar hemen günahının bağışlanmasını diler (Al-i İmrân 3/133-135), hatalı eylemlerde bile bile ısrar etmez (Mâtürîdî, 2005b, s. I/116, 117, II/255, 257, 419-423, III/241, IV/140, 548, VII/105, IX/281, 282; Oral, 2019, ss. 5879-5891).

Kalbin yaratılış hikmetlerinden biri olan takvâ ve huşu, kalbî yetileri dumura uğratan hastalıklı hallerden de korumada önemli bir faktör ve eylemlerini özgür irâde ile doğru, sağlam niyet ve ihlâs ile yapması sonucu huzurlu ve mutlu hallerin devamı için gereklidir. Mâtürîdî'nin insana, kalbine ve yaptığı eylemlerine önem atfeden bu tezi felsefi, kelâmî ve tasavvufî bakış açılarının çoğuna uygunluk da arzettiği söylenebilir.

4.6. İrâde, Niyet ve İhlâs

Mâtürîdî'de kalbin yaratılış hikmetlerinden biri eylemlerini yaratıcının isteği doğrultusunda kalbi ihlâs ve sağlam niyetle iradesini yönlendirmesidir. Kalbin hükmettiği fiile yönelmeye niyet, bu söz ve eylemlere yönelmede yaratıcının rızasını gözetme ihlâs, bu irade, niyet ve eylemlerin doğru, gerçeğe uygun olması sıdktır. Allah, sınava tabi tuttuğu kalbin aklını ve hür iradesini doğru yönde kullanabilmesi için de açıkça hidayet yollarını gösterir. Hakîm yaratıcı, sonsuz hikmetinin bir gereği olarak sabır ve şükürle sınamak için bazen fakirlik ve zenginlik, bazen bolluk ve refah, bazen de darlık ve sıkıntı ile dener. İmtihanın hikmeti acizliğini kalbe hissettirip onu sabra ve şükretmeye yönlendirmektir. Mâtürîdî'de seçme örgürlüğü denilen irâde bir işin, bir şeyin olmasını dileme, temenni etme ve arzulama, birilerinin bir şeyi yerine getirmesini emretme ya da birilerini bir şey yapmaya davettir. İrade kavramında rıza gösterme, benimseme anlamı da vardır. Cüz'i ihtiyarî Mâtürîdî'nin deyişiyle "cüz'i irâde" doğrudan insanın sorumluluğu ile de ilgilidir (Mâtürîdî, 2005a, s. 218, 293; 2005b, s. II/184). Mâtürîdî, kalp ameli, inancı ve özgür irâdesine Allah'ın önem atfetmesini, kalbe baskı ve hakimiyet kurulamayacağını vurgular ve şöyle der:

"İnançlar düşünce ve duygu alanına özgü davranışlar olduklarından hiçbir yaratık başkasının inancına buyruk olma veya engel teşkil etme gücüne sahip değildir. Başkasının kalbi üzerinde onun izni ve iradesi olmadan hakimiyet kurmak mümkün değildir. Dolayısıyla tasdik/imân da inkâr/küfür de hiçbir şekilde baskı olmadan özgürce kalpte gerçekleşir (Mâtürîdî, 2005a, s.594)".

Yapılan ibadetlerin kabulünün şartı da niyet ve ihlâs olduğu bildirilir (Lokman 31/32; ez-Zümer 39/2-3). Bunların kalpteki niyetlere göre değerlendirileceği, niyetin değer bakımından eylemlerden üstün olduğu açıklanır (Müslim, 1981, "Birr" 34). Niyet, kalbin hemen veya sonucu itibarıyla maksada uygun bulduğu yani bir yararı sağlayacağına yahut bir zararı savacağına hükmettiği fiile yönelmesi onda karar kılmasıdır. Kalpdeki niyetin Allah rızasına odaklanması ve davranışların bu niyetle uyum içerisinde olmasıdır. Doğruluk karakteri üzerinde gönülden ihlâslı olanlar çevresini doğru görür, eğrilik üzere olanlar da kendi hatalarını görmeden çevreyi eğri görmeye başlarlar. Niyet ve ihlâs gibi kalbî hallerin bilinmesi konusunda Mâtürîdî, "Allah kalplerin derinliklerini bilir" (ez-Zümer 39/7; el-Hadid 57/6) ifadelerinin Allah'ın hayır-şer, olumlu-olumsuz kalp hal ve eylemlerini bildiğini, iyi, kötü, planlar, düşünceler, kalplerde saklananları ise melek, şeytan, insan türünün gerçek anlamda bilmediğini ona şah damarından daha yakın olan (Kaf 50/16) sadece mutlak ilim sıfatına sahip Allah'ın bildiğini belirtir (Mâtürîdî, 2005b, s. II/34, XI/128, XII/306, XIV/98, XVII/288).

Kalbin yaratılış hikmetlerinden biri her çeşit eylemlerini yaratıcının isteği doğrultusunda kalbi ihlâs ve sağlam niyetle iradesini sabır ve şükür yönünde iyiliğe yönlendirmesidir. İmân ve amelin geçerli sayılmasının temelinde sağlam niyet ve ihlâsın olması, kulun sorumluluğunda özgür irâdeyi önemseyen Mâtürîdî'nin bu tezi fert ve toplum hayatında önemli psikososyal bir işlevi olduğu da söylenebilir.

4.7. Sabır ve Şükür

Mâtürîdî'ye göre kalbin yaratılış hikmetlerinden biri de kalbin sabır ve şükür hallerinde olmasıdır. Kalbin belki de en önemli görevi kendisine emanet verilen can, mal ve evlat gibi şeylerin şükürünü ifade sabretmek olduğu gibi bunların kaybedilmesi hallerinde her türlü şeyden ötürü şikayet ve sızlanmaması, kötülük ve günah işlemekten kalbi ve organları tutmada azim ve sebat göstermesidir. Mâtürîdî, sadece dil ve bedenle sabrı ve şükretmeyi yeterli görmez. Hepsini birlikte olmalıdır. Sabır ile imânın birçok yerde aynı anlamda kullanıldığı kanaatini belirten Mâtürîdî, Hud suresi 11. âyetinin te'vilinde "imân, günahlara dalmamak ve itaat üzere kalben sabretmek" der. İmanlı kalplerin sabır ve metaneti büyük bir erdem, kalbî huzur ve mutluluk kaynağı, inkâr ve batılı kabul eden, başkalarına da hurafe ve batılı tavsiye eden sabırsız kalp ise içine ateş girmiş gibi acı, stress yani huzursuzluk kaynağıdır (Mâtürîdî, 2005b, s. I/234, 283, 285, II/432, 505, 506, 521, V/137, 282, VIII/179, XVII/216, 315, 316).

Sabır ve şükür konusunda peygamberler gibi prototip kalpler örnek alınmalı, tevazu, cömertlik, azim ve kanaat gibi psikososyal eylemlerle güçlendirilmelidir (Râzî, 2008, s. 86 vd). Kalbî bir duygu olmanın ötesinde bilişsel yönden davranışa dönüştüğü ve tutumlaştığında karakter gücü olan sabır ve şükür, hem kalbî gelişimi hem de uzuvların gelişimi desteklemek suretiyle psikolojik iyi oluşa katkı sağlar. Kalbi bir süreç ve başa çıkmaya yardımcı kalbî bir eylemdir (Doğan, 2016, s. 7, 9). Kalp var olan inancını korumada azm ve sabır eylemi de yapar. Kalbin gösterdiği bu sabır bir bakıma yaratıcıya şükürü de ifade eder (Hökelekli, 1998, s. 314, 353). İmanlı kalbin gıpta edilmeye değer sabır şükür hal ve tavrı bir hadis rivâyetinde "*başına sevinecek bir hal geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Bir sıkıntı, zorluk geldiğinde sabreder, bu da yine onun için hayır olur*" (Müslim, 1981, "Zühd" 64) denilerek açıklanır. Kalbin nefsi hesaba çekmesi, her bir olaydan ibret alması, sabretmesi ve şükretmesi diyen Mâtürîdî'de kalbin yaratılış hikmeti, dünya sınavında ebedî âhiret hayatını inşa yolunda başa gelen olumsuzluklara sabır, olumlu hal ve nimetlere hamd ve şükürü öncelikle kalbin yapmasıdır (Mâtürîdî, 2005b, s. XVI/75).

5. SONUÇ

Biyolojik kalp beden için önemli olduğu gibi ruhanî kalp de insan için değerli, büyük bir öneme sahiptir. Kalp eylemlerinin sebep ve sonuçlarının ne olduğu "kendi öz yapısını tanıyan rabbini de tanır" ilkesi gereğince iyi bilmelidir ki kul kalbini yaratılış hikmetlerine uygun bir şekilde kullanabilsin, dünya ve âhirette mutlu huzurlu yaşayabilsin. Büyük Türk-İslâm âlimi Mâtürîdî'ye göre dini-ahlâki yaşayışların merkezi ve 'iman yatağı' olan kalp cebrî/determinist görüşlerin aksine iyi-kötü hallerini kendi özgür iradesinin seçimiyle hazırlar, eyleme dönüştürür, sorumluluğu da üstlenir. İyi-kötü tüm kalp hallerini Allah yaratır. Kalp, kötülüğü seçtiği için cezayı, iyiliği ve güzellikleri seçtiği için de mükafatı hak eder. "Kötü nitelikli kalbî hal ve eylemleri Allah yaratmaz kul yaratır" diyen Mu'tezilî ve Felsefî görüşlerin aksine Mâtürîdî, kalbin özgür irade ve ihtiyarıyla eylemleri tercih ettiğini, iyi-kötü her şeyi yaratan Allah'ın hem kalp eylemlerini hem bu eylemleri yapabilme gücünü kulda yarattığı tezini ileri sürer. Bu durum kulun yaptığı eylemlerini maddî manevî her türlü sorumluluğu üstlenmesi açısından önem arzettiği söylenebilir.

Kalbin yaratılış hikmeti ebedî hayat âhireti kazanabilmeyi imkân veren dünya sınavında aklını kullanıp küfür veya imanı özgür irâdeyle seçebilmesidir. Eylemlerin sonuçlarından sorumlu hale getiren psikososyal ilke olan irâde, kulun kalp ve organsal bütün fiillerinden sorumlu tutulabilmesi farklı alternatifler karşısında tercih hakkının bulunması ona verilen lütuf ve hikmettir. Hak ve hikmetleri tasdik eden kalpte "iman" oluştuğu gibi yalanlama, red ve inkârı benimseyen kalpte de "küfür" oluşur. Kalbin merkezinde en aziz şey aklın yaratılış hikmeti, insanı doğruya, iyiye, güzele götüren, kötü, çirkin ve yanlıştan uzak durmasını sağlayan, duyuların algıladığı şeyleri istidlâllerle değerlendiren onu bilgi haline getiren, yine istidlâl, tefekkür ve düşünce yoluyla insana bilgi kazandıran ilâhî bir yeti olmasıdır. Allah'ın kulundan istediği ve râzı olduğu kalp; selim, münip, temiz, sekîne, ürperen ve mutmain kalp halleridir. Bu tür kalpler Allah anılınca yani emirlerini ifade yasaklarından kaçınmada ürperir, haşyet duyar, zarif ve yufkadır, katı değildir, dışarıya sevgi, merhamet ve güzellik çıkar. Olumlu ve güzel işlerden hoşnut olur, kötülük, kabalık ve çirkinlikten haz duymaz. Allah'a itaat eder. İnsan ve cin şeytanların her türlü zulüm, tuzak, kumpas ve vesveselerine karşı vakar ve onurlu durur, başa gelen olumsuz hallere sabreder, olumlu hallere de şükreder. Her hal ve zamanı değerlendirir, dünyasını da âhiretini de cennetlere çevirebilecek yetilere sahiptir. Mâtürîdî'de imanlı kalple imân etmeyen kalp, psikososyal hayatta ölüyle diri arasındaki fark kadar büyük bir

değişimi yansıtır. Kalbin yaratılış hikmeti; ilimlerle hikmete ve hidayete ulaşma, yaratıcıyı isim, fiil ve sıfatlarıyla tanıma, Allah'ı sevme ve ona içten kulluk etmedir. Kalbin en önemli görevi; her ânını huşu ve takvâ halinde hem geçici dünya hem de ebedi âhîret hayatını inşa ve ihyada kalbî yetilerini işlevsel hale getirmek suretiyle başa gelen hallere sabretmek ve şükretmektir. İman ve tevhid yolu “Sırat-ı Müstakîm” üzere son nefesine kadar sabırla yürümek, mutlu ve huzurlu hayat sürmektir. İşlevsel aklı, hakikatı sorgulamayı, ilmi, tefekkürü ve psikososyal eylemleri önemseyen Mâtürîdî'nin kalbin yaratılış hikmeti hakkındaki önerileri, görüşleri günümüz psikolojik, inanç ve ahlâkî birçok problemlere de çözümler olarak görülebilir.

Makale ile ilgili notlar

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın tüm süreci, beyan edilen tek yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulcebbar, K. (2013). *Şerhu 'l-usuli 'l-hamse*. (Cilt 1-2). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Attar, F. (1984). *Tezkiretü 'l-evliya*. Erkam Yayınları.
- Doğan, M. (2016). *Sabır psikolojisi*. Çamlıca Yayınları.
- Ebû Hanife, İ.A. (2011). *El-alim ve 'l-müteallim*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Farabi, E. N. (1987). *Fusûlü 'l-medeni*. yy.
- Gazâlî, E.H. (1974). *İhyâu ulumi 'd-din*. (Cilt 1-5). Bedir Yayınları.
- Hökelekli, H. (1998). *Din psikolojisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İsfehânî, R. (1992). *Mu'cemu müfredatı elfazi 'l-kur'ân*. Daru'l-Fikr.
- İbn Manzur, E.F.C. (1994). *Lisânu 'l-arab*. (Cilt 1-5). Daru'l-Fikr.
- İbn Miskeveyh, A. (1985). *Tehzibü 'l-ahlâk*. yy.
- Kindî, Y. (1998). *Felsefî risaleler*. yy.
- Kuşeyrî, A. (1970). *Letaifu 'l-işarât*. Daru'l Kitabi'l-Arabi.
- Mâtürîdî, E.M. (2005a). *Kitâbu 't-tevhid*. İSAM Yayınları.
- Mâtürîdî, E.M. (2005b). *Te'vilâtü 'l-kur'ân*. (Cilt 1-17). Mizan Yayınları.
- Muhasibi, H. (2005). *Er-riaye kalp hayatı*. yy.
- Muhasibi, H. (2006). *El-akl ve fehmü 'l-kur'ân*. İşaret Yayınları.
- Müslim, E. H. (1981). *Sahih*. (Cilt 1-3). Çağrı Yayınları.
- Oral, O. (2018). *Mâtürîdî'nin hikmet anlayışı*. Lap Lambert Academic Publishing.
- Oral, O. (2019). Mâtürîdî'de imân ahlâkı takvâ'nın psiko sosyal işlevi. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(47), 5879-5891. <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1831>
- Oral, O. (2020). Mâtürîdî'ye göre kalp mühürlenmesinin psiko-sosyal sebepleri. *Turkish Studies*, 15(1), 499-517. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39529>
- Özcan, H. (1993). *Mâtürîdî'de bilgi problemi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Râzî, E. (2008). *Tıbbu 'r-ruhâni*. İz Yayınları.
- Râzî, F. (1968). *Kitabu 'n-nefs ve 'r-ruh ve şerhu kavahuma*. Matbaau Mahedi'l-Ebhas.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtihu 'l-gayb*. (Cilt 1-32). Daru'l-Fikr.
- Tirmizi, H. (1958). *Beyânu 'l-fark beyne 's-sadri ve 'l-kalp ve 'l-fuad ve 'l-lübb*. Daru'l İhya Kütübü'l- Arabiyye.
- Tirmizi, E.İ. (1981). *Sünen*. (Cilt 1-3). Çağrı Yayınları.
- Zemahşeri, E.K. (2017). *Keşşâf an hakâiki ğavâmidü 't-tenzîl ve uyûni 'l-ekâvîl fi vucûhi 't-te'vîl*. (Cilt 1-5). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.